

دانشگاه گیلان، دانشکده علوم طبیعی

نشریه حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی

جلد دوم، شماره اول، ۱۳۹۳

<http://ejang.gau.ac.ir>

بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت بهره‌برداران در حفاظت، احیاء و بهره‌برداری از مراتع (مطالعه موردی حوزه آبخیز خورتاب رودبار شهرستان نور)

جلال محمودی^۱، * سیده خدیجه مهدوی^۱ و شیوا لطفی^۲

^۱عضو هیات علمی گروه منابع طبیعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نور،

^۲دانش آموخته کارشناسی ارشد گروه مرتعداری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد نور

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۸/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۴/۱

چکیده

مراتع بیش از ۵۲ درصد از مساحت کشور را شامل می‌شوند. این عرصه‌ها نیازمند اعمال مدیریتی صحیح با هدف حفظ، احیاء، توسعه و بهره‌برداری بهینه هستند. بنابراین شناخت عوامل مؤثر بر مشارکت بهره‌برداران در حفاظت، احیاء و بهره‌برداری از مراتع امری ضروری بوده و به این منظور تحقیقی در حوزه خورتاب رودبار از توابع شهرستان نور صورت پذیرفت. تعداد نمونه با استفاده از رابطه کوکران ۴۰ نفر انتخاب شدند. ابزار تحقیق پرسش‌نامه و پایایی آن از طریق ضریب آلفای کرونباخ معادل ۰/۸۳ به دست آمد. برای آنالیز داده‌ها از آزمون ناپارامتریک فریدمن و به منظور بررسی میزان تأثیر متغیرهای مستقل بر میزان مشارکت، از تحلیل رگرسیون و تجزیه واریانس و ضرایب همبستگی پیرسون و اسپیرمن استفاده شده است. نتایج نشان داده است که فقر اقتصادی و اجتماعی، عدم حمایت مالی دولت از مردم، فقر دانش منابع طبیعی و عدم آگاهی از قوانین و مقررات، عدم تشکیل کلاس‌های آموزشی و ترویجی، عدم به‌کارگیری دانش بومی در اجرای طرح‌های مرتعداری و دولتی از جمله عوامل مؤثر بر عدم مشارکت بهره‌برداران می‌باشند. اتخاذ سیاست‌هایی که سطح سواد بهره‌برداران و روستاییان را به‌عنوان بهره‌برداران اصلی از عرصه‌های مذکور افزایش دهد می‌تواند بر روند روبه رشد مشارکت مؤثر باشد.

واژه‌های کلیدی: مشارکت بهره‌برداران، حفاظت، احیاء مراتع، حوزه آبخیز خورتاب رودبار

*نویسنده مسئول: kh_mahdavi@yahoo.com

مقدمه

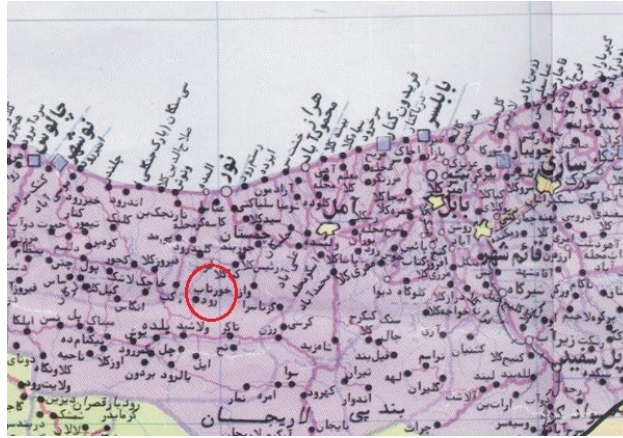
قسمت وسیعی از مساحت ایران را عرصه‌های منابع طبیعی به‌خصوص مراتع تشکیل می‌دهند. وسعت زیاد این عرصه‌ها سبب شده که کار حفاظت و نگهداری آن‌ها با دشواری انجام شود (جوانمرد، ۲۰۰۸). امروزه رشد سریع جمعیت و به طبع آن مشکلات اقتصادی و اجتماعی بیش از هر زمان دیگری باعث تخریب و تهدید منابع طبیعی تجدید شونده از جمله جنگل و مرتع شده و به‌این سان، توسعه پایدار لازم و ضروری می‌باشد. از آنجایی که بهره‌برداران نیز در تخریب مراتع نقش دارند، لذا جهت حفظ و احیای مراتع، کار آموزشی و ترویجی وسیعی موردنیاز می‌باشد (خلیلیان، ۲۰۰۸). با توجه به وسعت عرصه‌های منابع طبیعی و نیاز به نیروی انسانی بسیار زیاد جهت حفاظت و احیاء این منابع، به‌نظر می‌رسد مشارکت بهره‌برداران موجود در عرصه‌های مذکور بهترین وسیله توسعه این منابع باشد (جلالی و کریم، ۲۰۰۶). عدم توجه بهره‌برداران به ضوابط علمی بهره‌برداری از مراتع از یک‌طرف و کمبود تعداد محافظان و قرقبانان منابع طبیعی از طرف دیگر، تخریب مراتع و به‌دنبال آن عوارضی مانند سیل و فرسایش را به‌دنبال داشته است. مدیریت مشارکتی مردم در بهره‌برداری از مراتع یکی از مؤثرترین راهکارها در کاهش تخریب و توسعه تولید در مراتع تعریف شده است (دادرسی سبزواری و سبزواری، ۲۰۰۲). در این زمینه محققان به‌این نتیجه رسیدند که روشن نبودن وضعیت مالکیت، عدم مشارکت مردم، پایین بودن سطح سواد و آگاهی بهره‌برداران در برنامه حفظ و تجدیدحیات منابع طبیعی از جمله عوامل عمده سیر تخریب منابع طبیعی تجدیدشونده محسوب می‌شوند. این مسئله همچنان باعث شده که فعالیت‌های حفظ و احیاء، تنها توسط دولت صورت می‌گیرد که به‌دلیل محدودیت شدید نیروی کار و سرمایه دولت امکان پیشی گرفتن روند حفظ و احیاء بر روند تخریب منابع در عمل ناممکن شده است (خلیلیان، ۲۰۰۸). محسنی تبریزی، (۱۹۹۲) بیان نموده است که بهره‌برداران در صورت آموزش و بالا رفتن سطح سواد و معیشت خود و اطمینان از رضایت بخش بودن نتایج پروژه‌ها با وجود آگاهی از موانع پیش‌رو، باز هم در طرح‌های مرتعداری مشارکت می‌کنند. شهیدی زندی (۱۹۹۷) طی بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت دامداران در احیاء مراتع استان کرمان معتقد است، عموم دست‌اندرکاران در احیای مراتع استان کرمان به‌ویژه در رده‌های پایین سنی هنوز تعریف دقیقی از مشارکت در ذهن ندارند. خروجی حاصل از رگرسیون چند متغیره از میان متغیرهای مستقل به‌ترتیب وضعیت از لحاظ امکانات، برگزاری کلاس‌های آموزشی مرتعداری، وجود مواد سوختی، وضعیت روستا از لحاظ کشاورزی بیشترین تأثیر را در متغیرهای وابسته یعنی مشارکت دامداران داشته

است. نتایج تحقیق حکیم‌پور (۲۰۱۲) نشان می‌دهد که همبستگی و رابطه بین میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری با متغیرهای آموزش دامداران، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری، درآمد و میزان مخارج ماهیانه منفی و معکوس است. میزان آموزش دامداران و میزان برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری نقش بیشتری در مقایسه با سایر متغیرها در تبیین متغیر میزان مشارکت در طرح‌های مرتعداری دارند. شیرانی (۱۹۹۷) در تحقیق خود ابراز داشت یکی از مهم‌ترین مشکلات دامداران کمبود علوفه، عدم وجود درمانگاه و درآمد کم بوده و مهم‌ترین مشوق‌های مشارکت کسب درآمد بیشتر از مراتع واگذار شده و مشارکت دامداران در برنامه‌ریزی کلاس‌ها و آگاهی از اهداف آموزشی بودند. حسین‌پور (۱۹۹۳) در بررسی ضرورت مشارکت و تعیین نیازهای آموزشی روستائیان دامدار در حوزه‌های آبخیز هراز آمل بیان داشت، بین ناآگاهی از محتوای برنامه و عدم مشارکت مردمی در فعالیت‌های آبخیزداری رابطه وجود دارد. همچنین توجه به نیازهای اساسی روستائیان و در نظر گرفتن آن‌ها در برنامه‌ریزی و تصمیمات، توجه به ارزش‌ها، فرهنگ‌ها و عرف محلی باعث افزایش مشارکت خواهد شد. امیرنژاد و رفیعی (۲۰۰۹) بر این اعتقاد هستند که آموزش‌های ترویجی و میزان تحصیلات اثر مثبت و معنی‌دار و متغیر سن اثر منفی و معنی‌داری بر مشارکت در اجرای طرح‌های مرتعداری داشته‌اند. رودگر و همکاران (۲۰۱۳) اعلام داشتند که بین سن افراد و میزان مشارکت دامداران در طرح‌های مرتعداری رابطه معنی‌داری وجود دارد. جوانمرد، (۲۰۰۸)، محمدی و همکاران (۲۰۱۱)، خاتون‌آبادی (۲۰۰۰)، آرنه و همکاران (۲۰۱۰)، بوهنت و همکاران (۲۰۱۱)، کریشنز ۱۹۹۶ و همکاران (۲۰۱۰)، و پارکز و همکاران (۲۰۱۰) به بررسی عوامل فردی، اجتماعی و اقتصادی پرداختند و آن را از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیدند که عوامل اجتماعی مانند تعلیم و تربیت، وابستگی به دولت، عضویت در نهادهای اجتماعی، مشارکت اجتماعی، ایجاد اشتغال و خصوصیات فردی مثل تجربه، سطح تحصیلات، تعداد افراد تحت تکفل و شغل از عوامل تأثیرگذار بر روی مشارکت در طرح‌های حفاظت از آب و خاک هستند. همچنین بررسی‌های مختلف نشان می‌دهند که در مورد حفظ، احیاء و بهره‌برداری از مراتع، میان دستگاه‌های ذی‌ربط و بهره‌برداران همکاری و مشارکت فعال وجود ندارد. این در حالی است که خود دامداران در گذشته در زمینه‌های مختلف از جمله دام، مرتع، کشاورزی، کوچ و مسائل فرهنگی دارای اشکال مختلف همیاری، همکاری و تعاون بوده‌اند (آرخی، ۲۰۰۲). هرگونه راه‌حل پیشنهادی برای مراتع، بدون بررسی و شناخت عوامل اقتصادی و اجتماعی نمی‌تواند بقای این منابع حیاتی را تضمین نموده و یک سیستم بهره‌برداری پایدار را برقرار

و نهایتاً از تخریب مراتع بکاهد (سلطانی، ۱۹۹۴). به نظر می‌رسد سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور از بدو تأسیس تا به حال، تمام انرژی خود را در برنامه‌های حفاظتی صرف و یکطرفه معطوف داشته و از اهداف دیگر از جمله حفاظت، احیاء و توسعه آب همراه مشارکت مردمی، درک حقایق و واقعیت‌هایی که روستاییان به‌عنوان مشکل با آن روبه‌رو هستند و حل معضلات آنها و در دست گرفتن امر بهره‌برداری بر مبنای اصل توسعه پایدار به‌وسیله کارشناسان زبده توجه کمتری دارد. حفظ، توسعه و بهره‌برداری پایدار از منابع نیازمند داشتن اطلاعات دقیق از وضعیت موجود، مسائل و مشکلات مربوط به آن منابع، تعامل بین کارگزاران و عوامل انسانی جوامع محلی دارد. روستاییان منطقه خورتاب رودبار از دیرباز با تکیه بردانش بومی، مشارکت و همکاری با یکدیگر، به حفظ و حراست از اراضی مرتعی که به‌صورت مشاعی و نیز مالکیت خصوصی در اختیارشان است همت گماشته‌اند. بدون تردید چنین اقدامی می‌تواند با بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت در منطقه مورد مطالعه و بررسی نتایج به‌دست آمده نسبت به حفظ، احیاء و بهره‌برداری هر چه بهتر مراتع درحوزه آبخیز خورتاب رودبار اقدام نمود.

مواد و روش

منطقه مورد مطالعه: منطقه خورتاب رودبار در فاصله ۹۰ کیلومتری شهر نور واقع شده است. منطقه مورد مطالعه از لحاظ جغرافیایی از شمال به روستای بیلاقی لایج و از شرق به منطقه بیلاقی میرخمنده و از غرب به منطقه دینکوه و جنوب به بخش بلده منتهی می‌گردد. این منطقه در یکی از زیر حوزه‌های البرز شمالی، واقع در ارتفاعات جنوبی بخش چمستان از توابع شهرستان نور قرار گرفته است. منطقه مورد مطالعه در محدوده بین ۵۲ درجه ۱ دقیقه تا ۵۱ درجه ۵۷ دقیقه طول جغرافیایی شرقی و ۳۶ درجه ۱۶ دقیقه تا ۳۶ درجه ۱۸ دقیقه عرض جغرافیایی شمالی واقع می‌باشد. متوسط شیب منطقه ۴۸/۵ درصد و حداکثر ارتفاع ۳۵۳۴ متر و حداقل ارتفاع ۲۸۸۰ متر از سطح دریا و اقلیم آن نیمه مرطوب سرد می‌باشد. جمعیت منطقه حدود ۳۰۰ نفر بوده و مردم منطقه در اکثر ماه‌های سال در قشلاقات ساکن و در ماه‌های گرم سال ۲-۳ ماه به بیلاق می‌روند. در این حوزه بیش از ۱۳ سرای دامداری وجود دارد که در بیش از ۲۰ مرتع با مساحت‌های متفاوت پراکنده هستند (شکل ۱).

شکل ۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه.

روش تحقیق: به منظور انجام تحقیق حاضر از روش مطالعه کتابخانه‌ای و تکمیل پرسش‌نامه در عرصه استفاده شده است. به این صورت که پس از جمع‌آوری اطلاعات از سازمان‌های ذی‌ربط و اداره کل منابع طبیعی، شاخص‌های اجتماعی مرتبط با مردم حوزه و ارتباط آن‌ها با میزان تمایل به مشارکت در حفاظت، احیاء و بهره‌برداری از مراتع حوزه آبخیز خورتاب رودبار مورد ارزیابی قرار گرفته و برای هر یک از اهداف سوالی در پرسش‌نامه بر اساس طیف لیکرت پیش‌بینی و گنجانده شد. برای حصول از پایایی پرسش‌نامه، آزمون آلفای کرونباخ برای ۲۰ نمونه پرسشنامه به صورت موردی محاسبه گردید که نتیجه آن برابر با $0/83$ به دست آمد (جدول ۱).

جدول ۱- تعداد گویه‌ها و مقادیر ضریب آلفای کرونباخ متغیرهای مستقل و وابسته.

متغیرها	تعداد گویه‌ها	ضریب آلفای کرونباخ
میزان آگاهی و اطلاعات	۴	۰/۶۱
میزان مشارکت	۸	۰/۸۳
میزان آگاهی از قوانین و مقررات	۵	۰/۷۷
میزان آموزش	۳	۰/۷۵

جامعه آماری مورد بررسی ۴۵ نفر از گروه بهره‌برداران ساکن در حوزه آبخیز خورتاب رودبار بوده که با استفاده از فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری تصادفی ۳۲ نفر از آنها به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. به‌طوری که جهت دریافت نتیجه بهتر از این موضوع تعداد ۴۰ پرسشنامه به‌صورت نهایی تکمیل و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. پس از تکمیل پرسش‌نامه‌ها، برای تعیین ارتباط بین متغیرها از آزمون آماری مناسب اسپیرمن و پیرسون استفاده شد. جهت بررسی رابطه معنی‌داری بین متغیرها از تحلیل واریانس و رگرسیون چند متغیره و برای رابطه متغیرهای ناپارامتری از آزمون فریدمن استفاده گردید. متغیر مستقل در این تحقیق عوامل مختلف اجتماعی اقتصادی شامل سن، سطح تحصیلات، میزان همکاری در احیای و حفظ مراتع، تعداد دام، هزینه درآمد و سایر ارتباط جمعی مورد سنجش و اندازه‌گیری قرار گرفت و متغیر وابسته میزان مشارکت بهره‌برداران است. ویرایش و پردازش نهایی داده‌ها توسط نرم‌افزار SPSS صورت گرفت. رابطه ۱ فرمول کوکران در برآورد حجم نمونه را نشان می‌دهد.

$$n = \frac{Nt^2 pq}{(N-1)d^2 + t^2 p.q} \quad \text{رابطه ۱}$$

n = حجم نمونه، N = جامعه آماری، p = احتمال وجود، q = احتمال عدم وجود، t = عدد مورد نظر در جدول t برای رسیدن به ضریب اطمینان مورد نظر، d = دقت مطلوب احتمالی (نصف فاصله اطمینان).

نتایج

با توجه به جدول (۲)، تمامی بهره‌برداران مرد می‌باشند. یافته‌های حاصل از گروه‌های سنی بهره‌برداران حاکی از آن است که اکثر بهره‌برداران در گروه سنی ۴۰-۳۰ سال قرار داشته که ۳۵ درصد از تعداد کل بهره‌برداران را تشکیل می‌دهد. نتایج حاصل از میزان تحصیلات افراد مورد مطالعه بیانگر آن است که ۴۷/۵ درصد این افراد بی‌سواد و ۳۷/۵ درصد از آنها دارای تحصیلات ابتدایی هستند. مطالعه حاکی است که بخش بزرگی از قشر بومی این منطقه بی‌سواد محسوب می‌شوند.

جلال محمودی و همکاران

جدول ۲- فراوانی و درصد ویژگی‌های فردی بهره‌برداران در حوزه خورتاب رودبار نور.

گویه	گروه‌ها	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۴۰	۱۰۰
	زن	۰	۰
گروه‌های سنی	<۳۰	۵	۱۲/۵
	۳۰-۴۰	۱۴	۳۵
	۴۰-۵۰	۸	۲۰
میزان تحصیلات	>۵۰	۱۳	۳۲/۵
	بی‌سواد	۱۹	۴۷/۵
	ابتدایی	۱۵	۳۷/۵
	راهنمایی	۲	۵
	دیپلم	۱	۲/۵
	بالای دیپلم	۳	۷/۵

در جدول (۳) به بررسی سابقه دامداری و مدت زمان استفاده از مرتع پرداخته شده است. با توجه به یافته‌های تحقیق، ۳۷/۵ درصد از بهره‌برداران با بیشترین میزان فراوانی، کسانی بوده‌اند که دارای ۲۰-۲۹ سال سابقه دامداری هستند. کمترین میزان فراوانی نیز مربوط به افراد با سابقه دامداری ۱۹-۱۰ سال است. نتایج حاصل از مدت زمان استفاده از مرتع بیانگر آن است که ۷۰ درصد به مدت تمام سال و ۱۵ درصد نه ماه از مرتع استفاده می‌کنند.

جدول ۳- فراوانی و درصد سابقه دامداری و مدت استفاده دام از مرتع در حوزه خورتاب رودبار نور.

گویه	گروه‌ها	فراوانی	درصد
سابقه دامداری	کمتر از ۱۰ سال	۵	۱۲/۵
	۱۰-۱۹ سال	۳	۷/۵
	۲۰-۲۹ سال	۱۵	۳۷/۵
	۳۰-۳۹ سال	۴	۱۰
مدت زمان استفاده از مرتع	بیش از ۴۰ سال	۱۳	۳۲/۵
	سه ماه	۳	۷/۵
	شش ماه	۳	۷/۵
	نه ماه	۶	۱۵
	تمام سال	۲۸	۷۰

جدول (۴) وضعیت دامداری به لحاظ کوچ دام را نشان داده و بیانگر این مطلب است که ۸۵ درصد دام‌ها در منطقه مورد مطالعه اسکان دارند و ۱۵ درصد از دام‌ها کوچنده می‌باشند. همچنین نتایج نشان می‌دهد که ۷۵ درصد بهره‌برداران وابسته به مرتع هستند.

جدول ۴- فراوانی و درصد وضعیت دامداری و میزان وابستگی بهره‌برداران از مرتع در حوزه خورتاب رودبار نور.

گروه	گروه‌ها	فراوانی	درصد
وضعیت دامداری	کوچ	۶	۱۵
	نیمه کوچ	۰	۰
	اسکان یافته	۳۴	۸۵
میزان وابستگی درآمد بهره‌برداران به مرتع	۱۰	۵	۱۲/۵
	۲۵	۱۱	۲۷/۵
	۵۰	۷	۱۷/۵
	۷۵	۱۴	۳۵
	۱۰۰	۳	۷/۵

رابطه مؤلفه‌های اجتماعی با میزان مشارکت: همان‌طوری که در جدول (۵) ملاحظه می‌شود بین میزان آگاهی از قوانین و مقررات منابع طبیعی و مرتع‌داری و میزان مشارکت بهره‌برداران رابطه معنی‌داری وجود نداشته همچنین بین کلاس‌های آموزش و ترویج در منطقه مورد مطالعه با میزان مشارکت نیز رابطه معنی‌داری وجود ندارد. از بین مؤلفه‌های اجتماعی، دانش بومی بیشترین تأثیر را داشته و رابطه مثبت و معنی‌داری با میزان مشارکت بهره‌برداران دارد. همچنین بین وضعیت دامدار به لحاظ کوچ و اسکان با میزان مشارکت رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

رابطه مؤلفه‌های اقتصادی با میزان مشارکت: بین میزان درآمد بهره‌برداران و میزان مشارکت رابطه مثبت و معنی‌داری وجود داشته اما با هزینه رابطه‌ای مشاهده نشد. تعداد دام نیز با میزان مشارکت رابطه‌ای نداشته ولی درصد وابستگی به مرتع رابطه مثبت و معنی‌داری در سطح احتمال ۹۹ درصد با میزان مشارکت بهره‌برداران دارد (جدول ۵).

رابطه مؤلفه‌های ویژگی‌های فردی با میزان مشارکت: شاخص سطح تحصیلات با میزان مشارکت بهره‌برداران رابطه مثبت و معنی‌داری دارد. بین سن بهره‌برداران و میزان مشارکت رابطه معنی‌داری

وجود داشته و نیز سابقه اشتغال در دامداری بیشترین رابطه معنی داری را با سطح احتمال ۹۹ درصد با میزان مشارکت بهره‌برداران دارد (جدول ۵).

رابطه مؤلفه‌های سیاسی و حمایتی با میزان مشارکت: بین میزان تأمین مواد سوختی از طرف دولت با میزان مشارکت بهره‌برداران رابطه‌ای مثبت و معنی داری ملاحظه می‌شود. همچنین بین ارتقاء سطح زندگی اجتماعی و اقتصادی مردم منطقه نیز رابطه معنی داری با میزان مشارکت دارد (جدول ۵).

جدول ۵- رابطه مؤلفه‌های تحقیق با میزان مشارکت در حوزه خورتاب رودبار نور.

متغیرها	شاخص‌ها	ضریب همبستگی (r)	نوع آزمون	سطح معناداری
اجتماعی	میزان آگاهی از قوانین و مقررات	-۰/۱۹۶	اسپیرومن	۰/۲۲۵
	میزان تشکیل کلاس‌های آموزش و ترویج	۰/۰۶۳	اسپیرومن	۰/۶۹۹
	میزان استفاده از دانش بومی	۰/۶۸۶**	اسپیرومن	۰/۰۰۰
	وضعیت دامدار	۰/۵۲۱**	اسپیرومن	۰/۰۰۱
اقتصادی	تعداد دام	۰/۱۱۷	پیرسون	۰/۴۷۳
	هزینه‌ها	۰/۲۲۹	پیرسون	۰/۱۵۶
	درآمد	۰/۷۲۲**	پیرسون	۰/۰۰۰
	درصد وابستگی به مرتع	۰/۶۲۵**	پیرسون	۰/۰۰۰
ویژگی‌های فردی	سطح تحصیلات	۰/۴۸۶**	اسپیرومن	۰/۰۰۱
	سن	۰/۶۱۰**	پیرسون	۰/۰۰۸
	سابقه اشتغال در دامداری	۰/۶۱۰**	پیرسون	۰/۰۰۰
سیاسی و حمایتی	تأمین مواد سوختی از طرف دولت ارتقای سطح	۰/۴۲۹	اسپیرومن	۰/۰۰۶
	زندگی اجتماعی و اقتصادی از طرف دولت	۰/۹۶۸	اسپیرومن	۰/۰۰۶

** معنی داری در سطح ۹۹ درصد

میانگین رتبه‌ای موافقت: با توجه به نتایج آزمون ناپارامتری فریدمن در جدول (۶) در رابطه با میانگین رتبه‌ای موافقت، متغیر دانش بومی با میانگین ۶/۶۵ در اولویت نخست قرار داشته و تحمیل نمودن سیاست‌ها و مدیریت دولتی با میانگین رتبه‌ای ۲/۷۱ از اهمیت کمتری برخوردار است. بر این اساس با

نشریه حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی جلد (۲)، شماره (۱) ۱۳۹۳

توجه به آزمون فریدمن بی‌توجهی به نیازهای اساسی بهره‌برداران در سیاست‌ها، فرهنگ، آداب و رسوم مردم به ترتیب با میانگین رتبه‌ای ۶/۳۸ و ۶/۲۱ در مراحل بعدی اهمیت قرار دارند.

جدول ۶- نتایج تحلیل آزمون ناپارامتری فریدمن برای گروه‌بندی متغیرها با میانگین رتبه‌ای در حوزه خورتاب رودبار نور.

ردیف	قوانین و سیاست‌های دولت با مردم	میانگین رتبه‌ای	خطای انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای
۱	شرکت ندادن افراد در تصمیم‌گیری‌ها	۴/۴۳	۰/۷۸۱	۵/۶۵
۲	عدم برخورد جدی قانون با متخلفین	۳/۸۵	۰/۶۶۲	۳/۶۸
۳	تحمیل نمودن سیاست‌ها و مدیریت دولتی	۳/۵۰	۰/۶۷۹	۲/۷۱
۴	بی‌توجهی به نیاز اساسی بهره‌برداران	۴/۶۲	۰/۵۴۹	۶/۳۸
۵	بی‌توجهی به فرهنگ و آداب و... بهره‌برداران	۴/۶۰	۰/۴۹۶	۶/۲۱
۶	عدم برخورد مناسب مأمورین با بهره‌برداران	۴	۰/۷۱۶	۴/۱۶
۷	عدم وجود روحیه تعاون در بین بهره‌برداران	۳/۹۳	۰/۶۵۶	۳/۹۸
۸	عدم استفاده از بومیان در اجرای طرح‌ها و پروژه‌ها	۴/۴۰	۰/۶۳۲	۵/۵۹
۹	اهمیت ندادن به دانش بومی در سیاست‌ها	۴/۴۷	۰/۴۵۲	۶/۶۵

تأثیر متغیرهای مستقل بر میزان مشارکت: نتایج حاصل از تحلیل واریانس به‌منظور آزمون روایی مدل رگرسیون با سطح معنی‌داری کوچکتر از ۹۹ درصد نشان از تأیید مدل رگرسیونی دارد (جدول ۷).

جدول ۷- تجزیه واریانس به‌منظور تأیید مدل رگرسیونی در ارتباط با عوامل مؤثر بر مشارکت روستائیان.

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار F	سطح معنی‌داری رگرسیون
رگرسیون	۶۰۰۰۴/۳۴۴	۱۰	۶۰۰/۴۳۴	۱۹/۹۵۶	۰/۰۰۰
واریانس باقیمانده	۸۷۲/۵۶۲	۲۹	۳۰/۰۸۸	-	-
کل	۶۸۷۶/۹۰۶	۳۹	-	-	-

نتایج تحلیل رگرسیونی نشان می‌دهد که مقدار ضریب همبستگی چندگانه برابر با ۰/۹۳۴ بوده که در حد بالایی است. متغیرهای مستقل توانسته‌اند ۸۷/۳ درصد از تغییرات میزان مشارکت را تبیین نمایند که نشانگر تأثیر بالای متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته است. ضرایب رگرسیونی نشان می‌دهد که اثرات متغیرهای میزان تحصیلات، سابقه دآمداری و درآمد بر میزان مشارکت در سطح بالای ۹۹ درصد معنی‌دار است. سایر متغیرها در تحلیل رگرسیونی نقشی بر تغییرات میزان مشارکت نداشته‌اند. ضریب رگرسیونی استاندارد شده نیز نشان می‌دهد که متغیر درآمد با مقدار بتای ۰/۳۲۸ بیشترین سهم را در تبیین متغیر وابسته (میزان مشارکت) دارد (جدول ۸).

جدول ۸- نتایج تحلیل رگرسیون در بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در حوزه خورتاب رودبار نور.

متغیر	ضریب رگرسیونی	ضریب بتا	آزمون T	سطح معناداری
ثابت	۲۱/۸۴۹	---	۲/۴۴۲	۰/۰۲۱
سن	-۱/۹۷۸	-۰/۱۲۸	-۱/۶۵۱	۰/۱۰۹
تحصیلات	۴/۹۱۴	۰/۳۲۵	۴/۴۳۰	۰/۰۰
سابقه دآمداری	۳/۴۰۹	۰/۲۳۵	۴/۸۴۳	۰/۰۰۸
درآمد	۴/۳۱	۰/۳۲۸	۳/۷۵۰	۰/۰۰۱
درصد وابستگی به مرتع	۱/۶۲۰	۰/۱۴۶	۱/۳۴۰	۰/۱۹۱
کلاس‌های آموزشی و ترویجی	-۰/۳۸۸	۰/۰۱۸	-۰/۲۳۶	۰/۸۱۵
تأمین سوخت دولتی	۰/۸۸۶	۰/۰۵۵	۰/۶۴۸	۰/۵
ارتقاء سطح زندگی	۰/۰۲۵	۰/۰۰۹	۰/۱۰۹	۰/۹۱۴
میزان آگاهی	-۰/۰۵۵	-۰/۰۳۳	-۰/۴۱۸	۰/۶۷۹
دانش بومی	۲/۶۸۲	۰/۱۹۹	۱/۶۲۴	۰/۱۱۵
	$R^2=۰/۸۷۳$	$R=۰/۹۳۴$	$Sig=۰/۰۰۰$	$F=۱۹/۹۵۶$

بحث و نتیجه‌گیری

مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های احیایی منابع طبیعی امری ضروری است و بخش مهمی از موفقیت پروژه‌ها را سبب می‌شود. امروزه نقش مشارکت مردم در امر اصلاح، احیاء و مدیریت منابع طبیعی ملموس و از رویکردهای جدید سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور به‌شمار می‌رود. در پژوهش حاضر با توجه به نتایج ارائه شده در جدول (۵) ملاحظه شد که بین ویژگی‌های فردی از یک

طرف و میزان مشارکت در حفاظت، احیاء و بهره‌برداری مراتع از طرف دیگر، رابطه وجود دارد. در بین ویژگی‌های فردی شاخص سن با میزان مشارکت رابطه معنی‌داری دارد. سن بیش‌تر بهره‌برداران بین ۳۰-۵۰ و حتی بالای ۵۰ سال است. در چنین سنی دامداران تمایل بیشتری برای مشارکت از خود نشان می‌دهند، اما با افزایش سن به‌خصوص در میان دامدارانی که سن‌شان بیش از ۶۵-۶۰ سال است، تمایل مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های مرتعداری کاهش می‌یابد. به‌نظر می‌رسد افزایش سن موجب بروز عوامل مستقیم و غیرمستقیم نظیر کاهش پذیرش آموزه‌های ترویجی، علمی، مقاومت در برابر ترک عادات و سنن و کاهش ریسک‌پذیری و نهایتاً تغییرناپذیری می‌گردد. توزیع فراوانی سن بیانگر این موضوع است که تعدادی از بهره‌برداران به سن باز نشستگی نزدیک شده‌اند. ۳۷/۵ درصد از بهره‌برداران بین ۲۹-۲۰ سال سابقه دامداری دارند. این مدت زمان تجربه کافی و دانش لازم را برای دامداران مهیا ساخته و سبب ایجاد احساس مسئولیت بیشتری بین آن‌ها شده و در نهایت تمایل بیشتری برای مشارکت از خود نشان می‌دهند. نتایج نشان می‌دهد بی‌سوادی عامل مؤثری بر کاهش مشارکت صحیح و مناسب در جهت حفظ، احیاء و بهره‌برداری از مراتع است. عامل سواد در تسهیل امر ترویج و یادگیری در ارتقاء و سطح آگاهی‌های دامداران بسیار مؤثر است. بنابراین با توجه به سطح سواد و میانگین سنی بهره‌برداران، جوانان و میانسال‌ها تمایل بیشتری به مشارکت در امر حفاظت، احیاء و بهره‌برداری دارند همچنین از طرفی آنان بیشتر به قوانین و مقررات منابع طبیعی آشنایی داشته و در این امر تعامل زیادی جهت یادگیری از خودشان نشان می‌دهند. این نتیجه با دستاوردهای پژوهشی امیر نژاد و رفیعی (۲۰۰۹) و رودگر (۲۰۱۳) هم‌سو می‌باشد.

همچنین از نظر وضعیت دام، حدود ۸۵ درصد دام‌ها در منطقه اسکان داشته و نیازهای آن‌ها از مرتع تأمین می‌گردد. این امر خود دلیلی بر مراقبت از مرتع می‌باشد. مسئولیت‌پذیری بهره‌بردارانی که دام‌های اسکان یافته دارند نسبت به مشارکت بهره‌برداران با وضعیت دامداری کوچنده بیشتر است. نتایج نشان می‌دهد ۷۰ درصد از بهره‌برداران تمام سال از مراتع برای تغذیه دام‌های خود استفاده می‌کنند. این موضوع دیدگاه حفاظتی و مشارکتی بیشتری در امر مرتعداری را نشان می‌دهد. اما چون دامداران کوچنده به‌مدت چند ماه از مراتع استفاده می‌نمایند، برای کسب حداکثر سود از دام‌ها و مراتع سعی می‌کنند حداکثر استفاده از مراتع را داشته و احساس مسئولیت کمتری نسبت به حفظ مراتع از خودشان نشان می‌دهند. نتایج به‌دست آمده با نتایج تحقیقات شیرانی (۲۰۰۲) آرخ (۲۰۰۲)، خلیلیان (۲۰۰۸) مطابقت دارد.

از طرفی با توجه به درآمد اندک بهره‌برداران، هرچه درآمد بهره‌برداران افزایش یابد میزان مشارکت کل نیز افزایش یافته و بالعکس میزان هزینه زندگی رابطه معنی‌داری با میزان مشارکت ندارد. بهره‌برداران منطقه مورد مطالعه شرایط اقتصادی مناسبی ندارند. فقر و مشکلات اقتصادی مردم انگیزه قوی برای عدم مشارکت است، چگونه می‌توان انتظار داشت مردمی که حتی در تأمین مایحتاج زندگی خود با مشکلات زیادی مواجه‌اند نسبت به مسائل مرتعداری احساس مسئولیت نموده و توجه جدی نمایند.

نتایج تحقیق با مطالعات محسنی تبریزی (۱۹۹۲)، سلطانی (۱۹۹۴)، جوانمرد (۲۰۰۸)، محمدی و همکاران (۲۰۱۱)، کریشنز و همکاران (۲۰۱۰) و خلیلیان (۲۰۰۸) همخوانی دارد. همچنین نتایج حاصل نشان می‌دهد که از بین مؤلفه‌های اجتماعی، بین میزان آگاهی از قوانین و مقررات با میزان مشارکت رابطه منفی وجود دارد. متأسفانه به دلیل عدم تشکیل کلاس‌های آموزشی و ترویجی، عدم اطلاع‌رسانی و نیز عدم حمایت و توجه دولت و رسانه‌ها و همچنین بی‌سوادی، بهره‌برداران این منطقه آگاهی لازم از قوانین و مقررات منابع طبیعی را ندارند. این عدم توجه مراجع دولتی سبب شد تا بهره‌برداران با بی‌رغبتی به شغل‌شان ادامه داده و در عوض سود جویان محلی و غیره اقدام به تغییر کاربری‌های بی‌مورد در منطقه بنمایند. بین میزان استفاده از دانش بومی در مدیریت مراتع و میزان مشارکت رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. نتایج تحقیقات محقق نشان می‌دهد که دانش بومی روستاییان نقش به‌سزایی در مشارکت در زمینه حفاظت، احیاء و بهره‌برداری از مراتع را دارد. نتایج تحقیق با نتایج حاصل از پژوهش خلیلیان (۲۰۰۸)، حکیم‌پور (۲۰۱۲)، هم‌سو می‌باشد. بر اساس نتایج (جدول ۴)، بین تأمین مواد سوختی از طرف دولت و میزان مشارکت رابطه معنی‌داری و مثبتی وجود دارد. در نتیجه هرچه تأمین مواد سوختی از طرف دولت بیشتر باشد، میزان مشارکت روستاییان و بهره‌برداران نیز بیشتر می‌شود و بهره‌برداران کمتر از بوته‌ها برای سوخت استفاده کرده و بیشتر در حفاظت از مراتع تلاش می‌کنند که این با نتیجه به‌دست آمده از تحقیق شهید زندی، (۱۹۹۷) هم‌سو می‌باشد. از طرفی مردم منطقه مورد مطالعه به لحاظ اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در سطح پایینی قرار دارند. شرایط مالی نامناسب بر میزان مشارکت تأثیر عکس داشته و بی‌تفاوت بودن در امر مشارکت را به‌همراه دارد. بر اساس مصاحبه انجام شده با دامداران در این منطقه، کلاس‌های آموزش و ترویج برگزار نمی‌شود تا بهره‌برداران از این کلاس‌ها در جهت حفاظت، احیاء و بهره‌برداری از مراتع استفاده نمایند اما تمایل به تشکیل و شرکت در این‌گونه کلاس‌ها بسیار زیاد است. نتایج تحقیق نشان داد که بین عوامل اجتماعی، اقتصادی و مشارکت همبستگی معنی‌داری وجود دارد و هرچه میزان تمایل به همکاری و استفاده از وسایل ارتباط جمعی و نهادهای دولتی بیشتر باشد میزان مشارکت در حفاظت، احیاء و بهره‌برداری از مراتع بیشتر خواهد شد که این یافته‌ها با نتایج مطالعه خاتون‌آبادی (۲۰۰۰) هم‌سو می‌باشد.

رهیافت‌های ترویجی

فقر مالی، اقتصادی و اجتماعی، عدم حمایت‌های دولت از مردم در خصوص نهاده‌های دولتی و مالی، فقر فرهنگ منابع طبیعی و عدم آگاهی از قوانین و مقررات در بین بهره‌برداران مرتع، عدم تشکیل کلاس‌های آموزشی و ترویجی و شرکت‌های تعاونی، عدم به‌کارگیری دانش بومی در اجرای طرح‌های مرتعداری و دولتی از جمله عوامل مؤثر بر عدم مشارکت بهره‌برداران می‌باشند. اتخاذ سیاست‌هایی که به کمک آن‌ها بتوان سطح سواد بهره‌برداران و روستاییان را به‌عنوان بهره‌برداران اصلی از عرصه‌های مذکور افزایش داد می‌تواند سبب تأثیر بسیار مثبت و مؤثری بر روند روبه رشد مشارکت بگذارد. مسؤلان اجرایی بایستی تلاش نمایند با برگزاری کلاس‌های آموزشی و ترویجی و اجرای برنامه‌های ترویجی، سطح سواد و آگاهی افراد را بالا برده و به‌این شکل با بیان اهمیت منابع طبیعی و نقش حفاظت و احیاء در بهره‌برداری پایدار، روستاییان را به امر مشارکت ترغیب نمایند.

منابع

1. Amirnejad, H., and Rafii, H. 2009. Examination of influence of social economic on participation of beneficiaries in range management plans. *Journal of Natural Resource*, 3(4). 710-722. (In Persian)
2. Arekhi, S. 2002. Examination of traditional utilization institutions of rangelands of Gomishan plain and their role in the reform and rehabilitation of rangelands. *Journal of Range and Desert Research*, 1(9): 17-18. (In Persian)
3. Arnette, A., Zobel, C., Bosch, D., Pease, J., and Metcalfe, T. 2010. Stakeholder ranking of watershed goals with the vector analytic hierarchy process: Effects of participant grouping scenarios. *Journal of Environmental Modeling and Software*, 25: 1459-1469. (In Persian)
4. Bohnet, C.I., Roberts, B., Harding, E., and Haug, K.J. 2011. A typology of grazers to inform a more targeted approach for developing natural resource management policies and agricultural extension programs. *Journal of Land Use Policy*, 28(3): 629-637.
5. Dadresi Sabzevari, A., and Sabzwari, N. 2002. People participation in the management and utilization of pastures Hojatabad and Rahmatabad of Sabzevar. *Journal of Range and Desert Research*, 9(1): 22-23. (In Persian)
6. Hakimpour, H. 2012. Examination of social economic factors effective on participation of beneficiaries in range management plans. Case study: Nour roud basin). M.Sc. thesis, Islamic Azad University Nour branch, 108p. (In Persian)
7. Housenpour, A. 1993. Examination of necessary of participation and determination education requirement villagers beneficiary and settle down fo protection soil and watershed in basin of Amol Haraz river, M.Sc. thesis, University of Tabiyat Modares, Tehran. 245p. (In Persian)

8. Jalali, M., and Karami, A. 2006. Determination of contribution of range managers in cooperatives of range management in Kurdistan province. *Journal of Agriculture and Horticulture*, 70: 35-45. (In Persian)
9. Javanmard, M. 2008. Examination condition of participation beneficiary at conservation and rehabilitation rangelands at Aliabad Alashtar village. *Issue scientific and promotion sustainable agriculture*, 27: 286-285. (In Persian)
10. Kerchner, C.H., Honzak, M., Kemkes, R., and Richardson, A. 2010. Designing spatially explicit incentive programs for habitat conservation a case study of the Bicknell's thrush wintering grounds. *International Journal of Ecological Economics*, 69: 2108-2115.
11. Khalilian, P. 2008. *Economics of natural resources. Forest and Rangeland Research Institute Publication*, 37p. (In Persian)
12. Khatoonabadi, O.R. 2000. Collaboration and human interaction, *Proceedings of the first international conference on natural resources development partnership*, 239-205. (In Persian)
13. Mohammadi, A., Mirdamadi S.M., Razaghi, M.H., and Golzari, A. 2011. The social and economic effects of carbon sequestration projects under this initiative and participation of villagers in the southern province of South Khorasan. *Journal of economic and social- Forest and Rangeland*, 89: 42-52. (In Persian)
14. Mohseni Tabrizi, A. 1992. *Project of examination participation of villagers and its relationship with agriculture promotion, Assistance promotion and participation of people Sazandegi Jihad Ministry*, 493p. (In Persian)
15. Parkes, M.W., Morrison, K.E., Bunch, M.J., Hallstrom, L.K., Neudoerffer, R.C., Venema, H.D., and Waltner-Toews, D. 2010. Towards integrated governance for water, health and social- ecological systems: The watershed governance prism, *Journal of Global Environmental Change*, 20: 693-704.
16. Roudgar, A., Mahmoudi, J., and Mahdavi, S.Kh. 2013. Examination relationship between individual characteristics of beneficiaries and their participation in range management plans. Case study: Nemarestagh of Amol. *First conference national environmental and Padafand*. (In Persian)
17. Shahidi zandi, K. 1997. Factors affecting on beneficitation Participation in rangeland rehabilitation. *Journal Rangeland and Forest*, 35: 22-27. (In Persian)
18. Shayrani, M. 1997. Examination of ways beneficitation participation in rangeland projects in the education sector Saveh area in 1996-1997. M.Sc. thesis, Islamic Azad University Science and Research Branch, 108p. (In Persian)
19. Soltani, G.H. 1994. The role of economic factors-social exploitation of rangelands management, *Proceedings of the first national congress of pasture and range Management, University of Technology*, 12-15. (In Persian)

Gorgan University of Agricultural
Sciences and Natural Resources

J. of Conservation and Utilization of Natural Resources, Vol. 2 (1), 2014
<http://ejang.gau.ac.ir>

The Study of the Effective Factors upon Participation of Beneficiaries About Conservation, Rehabilitation and Utilization of Ranges (Case study: Roodbar Khoortab watershed area, city of Nour)

J. Mahmoudi¹, *S.Kh. Mahdavi¹ and Sh. Lotfi²

¹Scientific Member, Dept. of Natural Resources, Islamic Azad University, Nour Branch, Iran, ²M.Sc. Graduate, Dept. of Rangeland, Islamic Azad University, Nour Branch, Iran

Received: 11/06/2013 ; Accepted: 06/22/2014

Abstract

Rangelands cover over 52 percent area of Iran. These areas require proper management practices to preserve, rehabilitate, and develop and optimal utilization. Thus, identifying the effective factors upon participation of beneficiaries about conservation, rehabilitation and utilization of rangeland is necessary, for this purpose, a survey was undertaken about Roodbar Khoortab watershed in the city of Nour. 40 samples were selected by Cochran formula. Means of research was a questionnaire and its reliability was obtained. /83 through Cronbach's alpha coefficient. Data were analyzed through Friedman non-parametric test along with regression, analysis of Variance and Pearson as well as Spearman correlation coefficients in order to evaluate the effects of independent variables on the level of participation. Results showed that economic and social poverty, lack of financial governmental support, shortage of the knowledge about natural resources, lack of awareness of laws and regulation, poor instruction and lack of applying local knowledge in execution of governmental and rangeland management plans are some effective factors against the participation of beneficiaries. Considering some policies that increase beneficiaries and villagers level of knowledge, as the main utilizers of these lands, will be effective on growing trend in the participation.

Keywords: Conservation, Khoortab watershed area, Participation of beneficiaries, Rangeland rehabilitation, Roodbar's

---

*Couresponding auther; kh_mahdavi@yahoo.com